

Vályi Andrásnak e három kötetes munkája fontos néprajzi forrásértékű kiadvány, amely a korabeli Magyarország helyismereti kézikönyvének számít. Meg kell még említenünk egy a honismereti kutatásokhoz tartozó és azzal összefüggő művét Vályi professzornak. Ez egy térkép. A címe: Magyar Országának Földképe, amely az eddigi készült mappákból lehetőleg megjobbítva közhaszonra kibocsátott, Pesten, 1798. Miután elvégezte lexikonját azt tervezte, hogy az országot újra bejárja. Oda is elmegy, ahol még nem járt. „Várat és jelesebb vidéket magam lerajzolván Bécsben kimetszettessem, amint már ez az igyekezet folyamatban van...”¹² Ez a térkép elkészült, mely jelentős hozzájárulása volt a földrajztudományokhoz.

A nagy munka igen gyenge fizikumát és erejét hamar felőrölte. Minden esztendőben visszatérő tüdővérzése jelezte gyengülő egészségi állapotát. Alig tíz évi professzori működése után egészen fiatalon, 38 éves korában elköltözött az élők sorából. Pesten temették el nagy részvét mellett. Saját maga szerkesztette sírfelirata jellemzi legjobban hitét és földi élete hasznosságát:

*Idegen, Vendég voltam a világon
Dicső nemzetemnek s hazámnak szolgáltam
Jó Isten, be boldog vagyok.*¹³

Ágoston István

Az „árvák könyve”, mint honismereti forrás

A magyarországi községi múltnak, a magyar falvak sajátos, belső jogszokásának érdekes emlékei a vármegyei levéltárakban megőrzött úgynevezett „árvák könyve”-i. Az egykori Esztergom vármegyei Levéltár anyagát őrző Komárom–Esztergom Megyei Levéltár iratanyagában már csak formájuk miatt is elkülönülnek a községi árvaügy sajátos forrásai. Az 1820 utáni levéltári rendezés során kapták külön számukat a korábban Esztergom vármegye adószedőjének iratai közt található „árvák könyvei”. Több község kötetbe foglalt iratai maradtak meg a mai napig: Dömös, Kőbölkút, Magyar-Szölgyén és Német-Szölgyén (ma Szőgyén) vaskos kötetei. A külön kezelt iratanyagban egy-egy kivonatot is találunk a községeknél őrzött árszámadásokból, így Bajna község 1805. és 1806. évi számadását, amely elárulja, hogy a községnél őrzött „árvák könyv”-nek kivonata.

A falusi árvák ügyével foglalkozó magyarországi szakirodalom elsősorban a törvényekre, egyéb jogi forrásokra, így Mária Terézia úrbéri rendeletére alapozva mondta el véleményét: „az árvakérdés nem volt komolyan megfogalmazott és végiggondolt ügy.”¹⁴ A hivatkozott Mária Terézia-féle rendelkezés egyik pontja kimondta: „Mint hogy a földes Urat mint Árváknak Pártfogóját és Gyámolítóját megholt Jobbágyi Maradékainak gond-viselése azon-kivül is illeti; arra-való nézve az megholt Jobbágyok-után maradott Értékek-éránt leendő Conscriptióért, a vagy az Árvák-között téendő Osztályokért semmi-némű Bért, vagy Taxát venni szabad nem lészen.”¹⁵ A XVIII–XIX. század fordulójára vonatkozó bajnai számadások vizsgálata egyértelműen mutatja, hogy az uradalmi központ, viszonylag nagy népességű Bajnán sem közvetlenül a földesúrnak, sem az úriszéknek tényleges befolyása nem volt az árvák vagyonának kezelésére, azt a község részéről a kinevezett „Árvák Attyja” intézte, a községi notárius írásbeli közreműködésével.

Amíg Bajnáról nem maradt meg a községnél vezetett „árvák könyve”, addig Magyar-Szölgyénről megmaradt ennek második kötete. Bajna az esztergomi járás legnagyobb községe volt a XVIII–XIX. század fordulóján, Magyar-Szölgyén a párkányi járás tehető községei közé tartozott (ma Svodin). A település már az Árpád-korban létezett. Martyrius érsek egyik oklevele az általa alapított oltár fenntartására kijelölt falvak között említi 1156-ban¹⁶ Magyar- és Német-Szölgyén az esztergomi érsekek iker-faluja volt, amelyekben magyar és német vendégek, hospesek laktak. 1289-ben a magyar telepesek Ecsed 4 ekényi földjét vették meg. Falujukban már 1291-ben állt a Szent Mihály tiszteletére emelt kőtemplom.¹⁷ Jelentős település volt, mert az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékbe is bekerült. 1427-ben egy oklevél szerint vásárjoggal bírt, és mezővárosnak említették. Az esztergomi érsek kizárólagos birtoka volt a XVI. században, amikor a török becsapások súlyosan érintették. A környék életében jelentős

¹² Vályi András: Magyar Országának Földképe, Pest, 1798.

¹³ Kemény: I. m. 231. old.

szerpe volt a török ellen emelt magyarszölgvényi palánknak, amelynek létszámát egy 1659-es törvény 250 főben szabta meg.⁵ A magyar végvári katonaság hősiessen kitartott, mindaddig, amíg török kézre nem került a közeli nagy erősség, Érsekújvár.

A török kiverését követő első összeírások egyike, az 1696-os szerint az esztergomi érseknek 11 negyedtelkes jobbágya lakott itt. Népesége gyorsan nőtt, 1753-ban a török kiverését követően magyarokkal újatelepült Németszölgvényen együtt 2000 lakost számlált.⁶ 1827-ben Magyarszölgvénynek 1537 lakosa volt. Lélekszámát tekintve a vármegye nagyobb települései közé tartozott.⁷

Az árvák könyvébe az első bejegyzéseket 1829-ben tették, majd folyamatosan vezették a változásokat, a kamat növekedését, amely kamatot évente hozzászámítottak a tőkéhez. Általában külön oldalra került, hogy a tőkét kinek kölcsönözték ki, hogyan alakult a kikölcsönzött tőke helyzete. Minden árva sorszámot kapott, és feltüntették az életkorát, amit a lap felfektetésekor betöltött. Az utolsó elszámolásokat az 1838-as évről készítették, az év végén, illetve 1839 elején.

Ez alatt a tíz év alatt 65 árva, illetve 65 család árván maradt gyerekeivel foglalkozott a számadás. Érdekes, hogy a népesebb Bajnán egy húsz éves ciklusban, amely azonban nem tartalmazta a megszűnt árva vagyonokat, amelyek vagy árva nagykorúságával, vagy halálával megszűntek, csak 42 család adataival találkozunk. Az árvák könyve kimondottan pénzügyi elszámolás volt, így érthető, hogy a 3. sorszám alatt például Vrablik József 50 esztendő katona adataival találkozunk, akinek 1829-ben 25 forint 49 dénár tőkéje volt, amely egy összegben Szabó Ferencnél volt kikölcsönözve. 1835 végére ez az összeg kamataival 34 forint 14 dénárra emelkedett. Vrablik József haláláról értesülve az úriszék utasítására Siska János „árva attyja” behajtotta a tartozást, és Vrablik Mihály oldalági rokonnak átadta, aki ezt az árvák könyvében kereszt vonásával el is ismerte. Az írásbeli munkát aláírása szerint Pathó Pál, Magyarszölgvény jegyzője végezte, aki azonos Petőfi Sándor híres Pathó Pál urával.⁸ Négy 50 év körüli katona vagyona mellett, még két 40 év körüli katona nevével találkozunk. A sorban őket több harminc fölötti lány követi, akiket a községi előljáróság és az úriszék nem tartott alkalmasnak, hogy önálló telkes jobbágyi munkát végezzenek, vagy akár házassággal is boldoguljanak. A család, oldalági rokonok tartották őket, s haláluk esetén ők örökölték.

A magyarszölgvényi árvák könyve alapján pontosan rekonstruálhatjuk azt a folyamatot, ami a gyerekek árvává válását követve lezajlott. Eladták, elárverezték a házat, a szőlőt, a kenderföldet, az állatokat, a termelőeszközöket. Sok esetben nem is került pénz az árvák jogai felett örökdő árvagyámhoz, hanem csak az árverésen kialakult összeget vezették be a könyvbe. Ami után természetesen évenként kamatot kellett fizetni, de ez is csak a nyilvántartásban jelentkezett. Az árvának, ha felnőtt és alkalmassá vált arra, hogy önálló életet folytasson, meg volt a joga arra, hogy egykori házat, szőlőjét visszavásárolja azon az áron, amin elárverezték. Bizonyos javításokat, hozzáépítést a házhoz viszont meg kellett téríteni. Ezt a gyakorlatot jól példázza a 20 esztendő Lippay Mihály példája, akinek 1829-ben 1617 forint 66 dénáros tőkéje volt, ami a kamatokkal 1832-re 1850 forint fölé nőtt. 1833. január 1-jén visszavette házat Katona Györgytől, aki pont akkorá összeggel szerepelt a nyilvántartásban mint kölcsönző, ami megegyezett a ház árával. A többi összeg után még kamatot kapott 1833-ra, de az egyik adóstól az év végén a kölcsön egy részeként 10 szapu búzát kapott, 8 forintjával számolva egy szapu búza árát. 1834. január 10-én házassága alkalmával kapott készpénzt 33 forint 5 dénárt, az egyik adóstól 28 forintért egy tehenet vett meg, egy másik adóstól 4 akó bort, akónként 3 forint 30 dénárjával. 1834. május 1-jén szőlőre kiadott 600 forintot. Készpénzben még ebben az évben felvett 29 forint 50 dénárt, visszamaradt 758 forint 55 dénárnyi adósság 18 adósnál, akik feltehetően nem tudták fizetni, így szerződésben ismerték el az adósságukat, most már a felnőtt Lippay Mihállyal szemben, s az árvapénztárnak megszűntek adósok lenni.

¹ *Tárkány Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások Bp. 1981.; Lásd még: *Degré Alajos*: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig Bp., 1977.; *Imreh István*: A rendtartó székely falu. Bukarest 1973.

² Mária Terézia urbáriumának hetedik punctum I. §.

³ *Borovszky Samu*: Esztergom vármegye Bp. é. n. 29. old.

⁴ *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. kötet Bp. 1987. 312–313. old.

⁵ *Helischer József*: Esztergom vármegye statisztikai, történeti és helyrajzi leírása. Kézirat. Esztergom 1827. Latinból fordította *Prokopp Gyula* 1982. Esztergom évlapjai 1988. 144. old.

⁶ *Borovszky Samu*: i. m. 29. old.

⁷ *Helischer József*: i. m. 128–145. old.

⁸ Lásd *Jankus Gyula* írását a Honismeret e számának a 47. oldalán (Szerk.)

Találunk példát arra, hogy a tíz éves árva lány szolgálatra még alkalmatlannak találtatván pénzért tartásra adatott ki, ami egy esztendőre 30 forintot jelentett, ruházására (2 szoknya, 2 keszkenyő, egy kötény, gyolcsing, öltöző fehér ruha) 26 forint 3 krajcárt fordítottak.

Mind fiúk, mint lányok bekerülhettek az árvák könyvébe annak ellenére, hogy élt édesapjuk. Putz Örzse, aki 1832-ben volt 12 éves, öreg anyja után kapott 3 kapás szőlőt és szőlőbeni hajlékot. 1838. január 1-jén ezt átadták édesapjának avval a kikötéssel: „hogy a mikor Putz Örzse leánya férjhez megy és néki jussára szüksége lenne, minden viszálykodás nélkül neki meg adja; és a már anyai jussból származott nála levő szőleit is által adni köteles lészen.”

Szomorú sorsokba is bele láthatunk, van olyan árva, ki „nem tudatik hol van”, vagy olyan, aki „úgy hallatik Szegeden volna.”

Az 1829-től tíz éven át vezetett árvák könyve rengeteg gazdasági adatot, az életmódra, a szokásokra való utalást tartalmaz. Összehasonlítva a negyed századdal korábbi bajnai számadással érezhetjük a hagyományos paraszti életmód összetartó erejének csökkenését. Ennek pontosabb megrajzolásához természetesen ismernünk kellene a századforduló magyarszölygényi árvák könyvét.

Ortutay András

Pathó Pál úr nyomában – Szőgyénben

A szőgyényi Pathó Pál sírja

(Halász Péter felvétele)

Szőgyén a Kisalföld keleti részén, közel a Garam alsó folyásához, a volt Esztergom vármegye északnyugati részén fekszik. Napjainkban az érsekújvári járáshoz tartozik. A település már a királyság első évtizedeitől kezdve pusztító harcok középpontjába került, gyakran vált jelentősebb ütközetek színterévé. Az egyik legnagyobb csapás 1716-ban érte a falut, amikor tűzvész pusztította el a község felét. A templom kegyszereit sikerült a plébánosnak megmenteni, de az anyakönyvek és a község iratai elpusztultak. Mindezek ellenére, vagy talán éppen ezért, büszkéek az itteniek a dicső múltra s a falu „hirössigejire”.¹ Mai nevét az 1907. február 7-én kelt 131 168/1906. számú belügyminiszteri rendelet állapította meg.

¹ *Nagymajtényi Jenő: Szőgyén, Esztergom, 1943.*